

ЕВОЛЮЦІЯ (ГЕНЕЗА) РЕЛІГІЙНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Н. ШТУРМАК

*кафедра теорії держави та права
(Київський національний університет
внутрішніх справ)*

Сучасні вчені релігійне праворозуміння безпосередньо пов'язують з релігійною інтерпретацією права, вбачаючи витoki права у релігійному світосприйнятті, зв'язку з канонічним правом, а також священним писанням: Кораном, Старим Заповітом, Новим Заповітом, Біблією тощо. Увібравши всю сукупність плюралізму релігійних поглядів на право, кожна релігія, будь-то християнство, мусульманство, індуїзм чи інша релігія, створила свою інтерпретацію права.

Передумови до виникнення релігійного праворозуміння існували ще у додержавний період, коли існувала община або плем'я як єдиний соціальний організм, що складався з її членів (індивідів), кожен з яких відігравав свою роль у ній та територіальній еліти племені — вождівства. У цей час відбувається тлумачення права як божественного порядку, який був посланий людям богами. Цей божественний порядок для людей мав форму конгломерату окремих неузгоджених між собою поглядів, які виступали складовими права, що існували незалежно один від одного та не потребували відповідних зв'язків між собою.

Консолідація між общиною та територіальною елітою з приводу тотожного пояснення божественного порядку в результаті існування спільних богів між ними сприяла формуванню спільного бачення на походження та природу права як регулятора суспільних відносин між членами общини та територіальною елітою, які базувалися на теологічному його поясненні, але тим самим були зведені до політеїзму: різні боги у той час були наділені функціями покровительства згідно з правовим порядком [1, 670–676]. У його тлумаченні не виділялась чітка нормативність та диференціація правил поведінки для кожного її члена.

У період, коли відбувається становлення держави в результаті нестабільності та відсутності стійкості влади, домінування набувають теологічні (релігійні) погляди на право та праворозуміння, поряд із зародженням владного власного волевиявлення в праві, що поєднується з розподілом функцій права між богами і як наслідок призводять до появи позитивно-правових елементів у стародавньому праві. Все це призвело до релігійної реформи, яка полягала у

проведенні диференціації між теологічним (релігійним) поясненням походження права та інтересами нової владної еліти; впровадженні ідеї про природу права як створений єдиним богом норматив поведінки людей і дарований їм через пророків і правителів та вірування в одного бога, що характерне для етапу посилення владної еліти, оскільки більше відповідає її інтересам (єдиний бог — єдиний правитель як його помазаник).

Монотеїстичне пояснення сутності права характеризувалося єдиносуб'єктивним його поясненням, тобто у зв'язку з окремим індивідом, а не спільноти в цілому чи соціуму. Відбувається перетворення права на нормативний регулятор поведінки між людьми та його перехід у певний соціальний механізм [1, 670–676].

Всі ці передумови слугували основою для першого етапу еволюції релігійного праворозуміння, який був пов'язаний з інституціоналізацією церкви та поглядами мислителів: святого Амвросія Медіоланського, Августина Блаженного, який першим помітив назрівання поділу і розмежування божественного і світського законів у праві в такий спосіб, щоб мирське не суперечило божественному; святого Григорія (папа Григорій Великий), Ф. Граціаном, І. Севільського, І. Еурігена та ін. Тим самим водночас виникла суперечливість у поглядах (Сенека та Марк Аврелій Антоній), пов'язана з рівністю між пророками та правителями з приводу доступу до Бога, пріоритетності в нормативах, що проголошені правителями чи встановлених самою особою за умови несуперечності один одному.

Одним із мислителів цього періоду релігійних поглядів на право та праворозуміння виступає Ф. Аквінський, ім'я якого пов'язують з теологічним (релігійним) напрямом тлумачення права — томізмом, який у результаті

своєї еволюції стає домінуючим напрямом серед послідовників теологічного (релігійного) бачення права [2, 52].

В епоху Відродження та Реформації відбувається відходження від ідей божественного праворозуміння і божественного походження права, спостерігається наближення до позицій позитивізму. У поглядах мислителів (В. Окам, М. Лютер, Ф. Віторія, Ж. Боден та ін.) прослідковується ототожнення Божественного права і природного [3, 112], розчинення Бога в природі — пантеїзм (М. Фічіно, П. Мірандолла та ін.) [4, 300], надання походження права людині (володарю) (С. Бартол, Н. Макіавеллі та ін.) [5; 6, 169], тим самим повністю не відкидаючи роль релігії у становленні й походженні права.

Новий час і XIX ст. характеризується становленням юридичного світосприйняття: юридичне праворозуміння приходить на зміну теологічного та пантеїзму епохи Реформації та Відродження; місце догми, божественного права посідає людське право, місце церкви — держава. Тим самим у цей період відбувається критика релігійного праворозуміння та релігії загалом, заперечення її корисності у суспільстві й у житті людей, поєднання релігійних і правових норм як соціального регулятора суспільних відносин, тлумачення природного права у взаємозв'язку з Божественним правом та історичним підходом до релігійного праворозуміння, поділу на епохи впливу і тлумачення права. Множина існуючих поглядів призвели до диференціації та узагальнення основних течій, виникнення суперечностей їх у змісті та значенні, вони зводяться до таких: взаємозв'язок позитивного права з релігійним правом та класифікація його за видами (Г. Гроцій, І. Тимофеев, Б. Спіноза та ін.) [3, 178–179; 6; 7, 202, 238], зв'язка з володарем (Т. Гоббс, Р. Фільмер, Ю. Крижанич та ін.) [8],

зв'язок релігійного праворозуміння з моральністю (Г. Пухта, Б. Чичерін, В. Соловйов та ін.) [9; 7, 591; 10, 404], критика релігійного праворозуміння та релігії вцілому (Г. Айтон, Д. Локк, Ф.-М. Вольтер та ін.) [11, 216; 12; 7, 278], історичний підхід до праворозуміння (Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.) [13, 115–116], регулятора суспільних відносин (Д. Віко, У. Блекстона, Ф. Шелінг та ін.) [7, 321–322; 14], зв'язку з суспільними відносинами (К. Галлер, Р. Паунд, В. Ключков та ін.) [11, 393; 15, 17], релігійно-нормативного регулятора суспільних відносин (С. Токарев, В. Іванов, Ю. Тихомиров та ін.) [16, 458–459].

У сучасному світі в релігійному праворозумінні спостерігається повернення до ідей томізму, в якому кожне визначення, поняття, яким оперують томісти в праві, узгоджене із загальною філософією і теорією томізму, а тому не може ситуативно переглядатися. Саме цей жорсткий порядок до змін у праві спричинив високу стабільність сутності права у томістів, які розглядають право як сукупність основних засад розвитку суспільства, що відповідають принципам божественного права (порядку) і розвиваються на основі вищого божественного закону.

На сьогодні томізм отримав три основні гілки свого розвитку: неотомізм, католицизм і неосхоластизм, представники яких чітко дотримуються класичних томістських позицій: 1) згідно з неотомістською концепцією (І. Меснер, Т. Меєр, В. Катрейн, Е. Велті, Ж. Марітен, А. Утц та ін.) право тлумачиться як сукупність лише тих законів, які відповідають божественним заповідям; 2) католицьке вчення з представниками Ж. Дабен, Г. Кюнґ, А. Трюйоль, К. Войтила, Б. Мондін та інших визначають право як правила поведінки, настанови і позитивні приписи, що встановлюються Богом, церквою і світською владою, якщо остання діє

відповідно до приписів перших; 3) неосхоластики (І. Гессен, М. Шак, К. Ренер, Е. Корста та ін.) інтерпретують право як вічний, незмінний божественний світопорядок, норми якого виводяться з божественних одкровенень [1, 670–676].

Крім існуючих гілок томізму відбуваються наукові спроби поділу його на нові філософські течії, серед яких виокремлюють: ортодоксальний томізм, представники якого виступають проти будь-яких нововведень до вчення Ф. Аквінського, ренесансний томізм або «друга схоластика», що доповнює вчення Ф. Аквінського гуманістичними ідеями і положеннями XVI–XIX ст. і неотомізм XX ст., прихильники якого нібито істотно відійшли від вчення свого вчителя.

У теорії держави та права сучасне релігійне праворозуміння, серед інших типів інтерпретації права розглядають у взаємозв'язку з природно-правовим або юснатуралістичним (філософським або етичним [17, 115–117]) типом праворозуміння, яке серед своїх концепцій виділяє теологічну або релігійну концепцію праворозуміння [18]. Він зводиться до того, що природне право має не лише божественне походження, а й божественну сутність, віддаючи роль засобу здійснення цілей призначених богом для людини позитивному праву [19, 48–50], в якому правові норми прямо або опосередковано витікають від Бога, від божественної влади, де Бог визначає все на землі і він же встановлює порядок, за яким всі люди наділяються правами, незалежно від того, в якій державі вони живуть. За релігійним типом праворозуміння питання походження права розглядається однозначно (від Бога), і спричиняє релігійні правові властивості права: божественна похідність, незмінність у часі, незалежність від людської волі, захованість права, рівність перед вищою волею [1, 670–676]. Цей тип праворозуміння от-

римав свій вираз у двох течіях неопозитивізму і неопротестантизму, в яких право розуміється як результат божественного творіння, дія духовних початків, відображення божественного розуму в суспільному порядку. Представники доктрини неотомізму, поклавши в основу погляди Ф. Аквінського, зазначали, що природне право відкривається людським розумом і за допомогою вільної волі втілюється у вчинках і діях людини для досягнення ним визначених божественних цілей і це право як сукупність вічних, незмінних і абсолютних принципів «людської природи» походить від Бога. Представники неотомізму намагалися пов'язати релігійну сутність права з природно-правовими початками й емпіричними оцінками суспільних відносин із метою заснування більш життєздатного і реалістичного варіанту його вчення (Ж. Марітен [20], А. Ауер [21, 61], І. Месснер [22, 35], Ж. Дабен, В. Катрайн, Р. Марчич, Й. Месснер, А. Фердосе та ін.), і зазначали, що релігійний тип праворозуміння постає першоосновою природного типу праворозуміння і визначає похідність природного права від мудрості й волі Бога.

Неопротестантизм з представниками У. Раушенбуш, Ш. Метьюс, Ф. Пібоді, К. Барт, Е. Бруннер, Р. Нибуров, П. Тилліх та інші, що посилається на положення Августина про волю Бога як основу і джерело природного права і заперечує пізнання розумом божественного порядку, орієнтується на Священне Писання. Ідеї неопротестантського напрямку представлені у трьох концепціях, в яких природне право тлумачиться як питання віри (Х. Домбойс, Е. Вольф та ін.), як нормативно-правове переломлення і вираз існуючих біблійних текстів (Ф. Хорст) і заповідей (Е. Вольф), або ствердження про заснованість природного права на божест-

венному джерелі, як форми виявлення та буття божої волі, наміру, думки у вигляді божественно створеного порядку природи, який як вірець повинен мати нормативне значення для справедливих людських настанов (Е. Бруннер, Ж. Еллюль та ін.).

За релігійним типом праворозуміння субстанція права розглядається у зверх індивідуальному початку (божественній волі, державі), яке задає індивідуальну норму поведінки, якій людина повинна підкорятися, навіть якщо вона суперечить її волі й інтересу, а його цінність — це вічний божественний закон, де права людини — це природно-правове визнання гідності людської особистості, тим самим визнаючи мораль як регулятор впливу природного права на всі сфери життєдіяльності людей.

Релігійний тип праворозуміння, який виступає як узагальнююче поняття відношення до права існуючих у світі релігій та релігійних течій, що й обумовлюють його поділ за підвидами або класами (наприклад, християнське праворозуміння, яке можна поділити на католицьке та протестантське тощо) і безпосередньо пов'язаний з еволюцією релігії, пройшов великий шлях свого розвитку в конкурентності з іншими типами праворозуміння [1, 670–676].

Кожна релігія або релігійна течія тлумачить право по-різному в результаті існування своїх особливостей історичного розвитку (бо деякі релігії зародились ще з давніх часів, наприклад християнство, буддизм та іслам, інші — в результаті розколу основної релігії, появи нових течій) та особливостей розвитку, адже деякі релігії занепадають, припиняють своє існування або переходять в іншу релігію, наприклад ранні форми релігії [16]; відмінності у змісті релігійних текстів священних книг, в яких викладено основи релігійного вчення; територіальних особли-

востей; особливостей економічного розвитку суспільства тощо.

Порівняно з іншими типами релігійне праворозуміння характеризується своїми специфічними рисами: синтезоване з релігійних положень тлумачення права — походження права від Бога, про створюваність права для регулювання поведінки людей, що надається людині через посередника або пророка, виокремлення природного права, що має божественне походження і сутність, та позитивного як засіб здійснення цілей, призначених Богом для людини; приблизно має такий вигляд — сукупність настанов, які передаються через пророка або посередника, що мають божественне походження та сепарацію серед божественно-походженого та божественно сутнісного природного права, і позитивного права, як призначеного Богом цільового засобу, та створені для регулювання по-

ведінки людей; поділ суб'єктів на категорії віруючих та їх підвиди залежно від належності до тієї чи іншої релігії, невіруючих, атеїстів тощо; нечіткою визначеністю у сучасній юридичній науці як окремого типу праворозуміння, віднесення його до філософського або природно-правового типу тощо. Релігійне праворозуміння слугує основою для дослідження сучасних типів праворозуміння, проведення порівняння, аналізу, впливу один на одного тощо; сприяє визначенню тенденцій розвитку у поглядах на праворозуміння серед теологів, теоретиків і філософів й інших мислителів та проведенню історичного аналізу, синтезу тощо на праворозуміння, показує зв'язок та вплив на сучасне розуміння права; тим самим робить внесок у сучасну юридичну науку в питаннях і проблемах розуміння права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Буткевич О. В.* Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права : моногр. — К., 2003. — 799 с.
2. *Чичерин Б.* Политические мыслители древнего и нового мира. — СПб., 1999. — 331 с.
3. *Орач Є. М.* Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. — К., 2005. — 560 с.
4. *Історія філософії в кратком изложении.* — М., 1991. — 591 с.
5. *Макиавеллі Н.* Государь : рассуждения о первой декаде Тита Ливия. — М., 2002. — 543 с.
6. *Історія політических и правовых учений. Домарксистский период / под ред. О. Э. Лейста.* — М., 1991. — 528 с.
7. *Історія політических и правовых учений : учеб. для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца.* — М., 2002. — 736 с.
8. *Гоббс Т.* Левиафан // Соч. : в 2 т. — М., 1989. — Т. 2. — 386 с.
9. *Пухта Г. Ф.* Энциклопедия права. — Ярославль, 1872. — 99 с.
10. *Соловьев Э. Ю.* Личность и право // Прошлое толкует в нас. — М., 1991. — 432 с.
11. *Історія політических и правовых учений / под ред. О. Э. Лейста.* — М., 1999. — 678 с.
12. *Локк Д.* Два трактата о правлении // Соч. : в 3 т. — М., 1988. — Т. 3. — 486 с.
13. *Дробышевский С. А.* История политических и правовых учений : основные классические идеи. — М., 2003. — 412 с.
14. *Памфіл Юркевич.* Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. — К., 1999. — 733 с.
15. *Клочков В. В.* Религия, государство, право. — М., 1978. — 387 с.
16. *Токарев С. А.* Религия в истории народов мира. — М., 1986. — 576 с.
17. *Общая теория права и государства : учеб. / под ред. В. В. Лазарева.* — 3-е изд. — М., 2000. — 520 с.
18. *Пристенский В. Н.* Правовой нигилизм : философско-антропологические корни / В. Н. Пристенский // http://www.orenburg.ru/culture/credo/01_2005/11.html
19. *Бернацкий Г. Г.* Евгений Николаевич Трубецкой : естественное право и религия. — СПб., 1999. — 144 с.
20. *Maintain J.* The Rights of Man and Natural Law. — N. Y., 1947.
21. *Auer A.* Elemente aus dem modernen Naturrecht fur die demokratische Gesellschaftsordnung // Das Naturrecht in derpolitischen Theorie. — Wien, 1963.
22. *Messner J.* Das Naturrecht 7 Aufl Berlin. — 1984.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії держави та права Київського національного університету внутрішніх справ.